

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๕๒ ตลอดระยะเวลา ๒๒๗ ปีที่ผ่านมา กรุงเทพมหานครได้เจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ และไม่ได้เป็นเพียงเมืองหลวงซึ่งเป็นศูนย์กลางของการปกครอง การบริหารประเทศเท่านั้น ยังเป็นศูนย์กลางของความเจริญ เป็นศูนย์รวมของสถาบันที่สำคัญของชาติ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การคมนาคม การศึกษา ตลอดจนความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีต่างๆ จนได้ชื่อว่าเป็นเอกนคร (Primate city) เนื่องจากมีอัตราการขยายตัวของการเป็นเมือง (Urbanization) สูงมาก ทั้งทางด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และในฐานะของเมืองหลวง ศูนย์กลางของความเจริญและการเปลี่ยนแปลง กรุงเทพฯ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก และหลังจากนั้นจึงแพร่กระจายไปยังระดับต่างๆ ของเมือง อิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอกนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากตะวันตกได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการต่างๆ ในกรุงเทพฯ ไม่ว่าจะเป็นโลกแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ในรูปแบบของการใช้ที่ดิน การตั้งถิ่นฐาน การเจริญเติบโตของเมือง การคมนาคม การปกครอง การค้า อุตสาหกรรม การศึกษา รวมทั้งวิถีชีวิตและบรรยากาศของผู้คน

ย่านบางลำพูเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นย่านดั้งเดิมที่มีประวัติความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีบทบาทเป็นเพียงหมู่บ้านเล็กๆ ของชาวสวน ต่อมาเมื่อสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ขอบเขตของเมืองประกอบด้วย คูคลอง กำแพงเมือง และป้อมปราการ ส่วนองค์ประกอบของชุมชนนั้นมีการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มข้าราชการในรูปแบบของวัง และราษฎรทั่วไปอาศัยอยู่รอบๆ ศูนย์กลางของชุมชนและตามริมแม่น้ำ ลำคลอง ซึ่งรวมถึงวิถีชีวิตและบรรยากาศที่ผูกพันกับน้ำด้วย ในสมัยต่อมาเมื่อมีการรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากประเทศทางตะวันตกเข้ามาสู่เมือง มีการพัฒนาประเทศ สร้างโครงข่ายการสัญจรเชื่อมโยงพื้นที่ต่างๆ ทั้งระดับของเมืองและระดับภาคเข้าด้วยกัน มีการขยายตัวของเมือง ย่านบางลำพูก็มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ระบบการสัญจรทางบกเริ่มเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบที่อยู่อาศัยและวิถีชีวิตของผู้คน พร้อมๆ กับบทบาททางน้ำก็เริ่มลดน้อยลงจากการพัฒนาระบบการสัญจรทางบกเกิดอาคารในรูปแบบของตึกแถวเรียงรายตามสองฟากถนน พื้นที่ในย่านนี้จึงกลายเป็นย่านที่มีความสำคัญต่อพื้นที่เมือง ต่างๆ เช่น เป็นศูนย์กลางการค้าแบบไทยๆ ของกรุงรัตนโกสินทร์ที่มี

ของชายสารพัด เป็นจุดเชื่อมต่อของการขยายเมือง เป็นแหล่งผลิตเฉพาะด้าน เป็นแหล่ง
 หนักหนาการของเมือง เป็นต้น

ปัจจุบันย่านบางลำพูตั้งอยู่ในพื้นที่เขตชั้นกลางของกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นส่วนหนึ่ง
 ของเมือง มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยังเหลืออยู่ อันได้แก่ ป้อมพระสุเมรุ กำแพง-ประตู
 เมือง กำแพงวัง และต้นลำพูต้นสุดท้ายซึ่งเป็นที่มาทางสัญลักษณ์ของย่าน มีศาสนสถานที่มีมา
 ตั้งแต่อดีตได้แก่ วัดที่สร้างตั้งแต่สมัยก่อนสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ และมีสยิดของศาสนาอิสลาม
 ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนการใช้ที่ดินนั้นมีลักษณะหลายประเภทปะปนกัน (Mix Use)
 คือมีทั้งย่านที่พักอาศัย ทั้งของชุมชนดั้งเดิม ได้แก่ ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ และชุมชนตรอกไก่แจ้-
 เขียนนิวาสน์ และที่อยู่อาศัยในรูปแบบใหม่ เช่นคอนโดมิเนียม หมู่บ้านจัดสรร ฯลฯ ส่วนย่าน
 พาณิชยกรรมที่มีทั้งการค้า ในรูปแบบต่างๆ ทั้งลักษณะของเศรษฐกิจในระบบ (Formal sector)
 เช่น ห้างสรรพสินค้าในยุคใหม่ ฯลฯ และเศรษฐกิจนอกระบบ (Informal sector) เช่น ทาแบริ
 แฉงลอยต่างๆ ฯลฯ ส่วนพาณิชยกรรมในรูปแบบของการบริการได้เกิดเกสต์เฮ้าส์ (Guest
 house) หรือที่พักอาศัยของชาวต่างชาติขึ้นที่บริเวณถนนข้าวสาร และได้ขยายตัวมายังพื้นที่ของ
 ชุมชนดั้งเดิม เป็นผลทำให้รูปแบบ ลักษณะ และบรรยากาศของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม
 นอกจากนั้นยังมีการผสมผสานในเรื่องของความหลากหลายของผู้คนตั้งแต่ทางเชื้อชาติ ศาสนา
 วิถีชีวิต ซึ่งทำให้เกิดบรรยากาศในลักษณะตามระดับต่างๆ กัน

กระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนดังกล่าวเกิดขึ้นในทุกๆ ที่ของบริเวณ
 ย่านดั้งเดิมของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่มีการแพร่ขยายอิทธิพลของความเป็นเมืองเข้าสู่ย่าน การ
 ศึกษาครั้งนี้มุ่งที่จะศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างย่านกับการตั้งถิ่นฐานในระดับต่างๆ และการ
 เปลี่ยนแปลงอย่างเป็นกระบวนการขององค์ประกอบชุมชนในพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมือง ส่วนบริเวณ
 ย่านบางลำพูก็เป็นตัวอย่างหนึ่งในการศึกษา เนื่องจากสาเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. ย่านบางลำพูเป็นย่านดั้งเดิมของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่มีประวัติความเป็นมาควบคู่กับ
 เมือง เป็นจุดเริ่มในการขยายตัวของเมืองไปทางด้านเหนือ เป็นย่านการค้าแบบไทยในอดีตที่ยัง
 คงลักษณะของย่านการค้ามาจนปัจจุบัน และยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นมรดกทาง
 วัฒนธรรม

๒. สภาพของพื้นที่ในปัจจุบัน มีทั้งพื้นที่ที่เกิดการพัฒนาและขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว
 สำหรับการค้าและการบริการ ในรูปแบบของเกสต์เฮ้าส์ (Guest house) และร้านอาหารกลาง
 คืน(Pub) พร้อมกับความชบเซาของพื้นที่ย่านการค้าดั้งเดิมในรูปแบบของห้างสรรพสินค้า
 และศาสนสถานหรือวัดซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนก็เริ่มลดบทบาทลง จากการเปลี่ยนแปลง
 ในลักษณะต่างๆ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งการใช้ที่ดิน รูปแบบของอาคาร วิถีชีวิต และรูป
 ลักษณะของย่าน

๓.ความน่าสนใจและความท้าทายในรูปลักษณะของย่านดั้งเดิม ที่มีทั้งความหลากหลายของสิ่งปลูกสร้าง รูปแบบทางสถาปัตยกรรม ความหลากหลายในวิถีชีวิตผู้คน กิจกรรมต่างๆ ความแตกต่างของเชื้อชาติ ศาสนา ที่ผสมผสานและเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน

จากเหตุผลดังกล่าวได้นำมาสู่ความสนใจ ที่จะศึกษาค้นคว้าที่มาอดีตของย่านจนถึงสภาพปัจจุบัน และเพื่อที่จะได้เห็นถึงแนวโน้มในอนาคตในการเป็นย่านดั้งเดิมหนึ่งของเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนมาตลอด และเป็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่อื่นๆ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. ศึกษาวิวัฒนาการและกระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในย่านบางลำพูซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองจากอดีตถึงปัจจุบัน

๒. ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชน และแนวโน้มในอนาคตเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์ชุมชนต่อไป

๑.๓ ขอบเขตการศึกษา

-ขอบเขตด้านพื้นที่

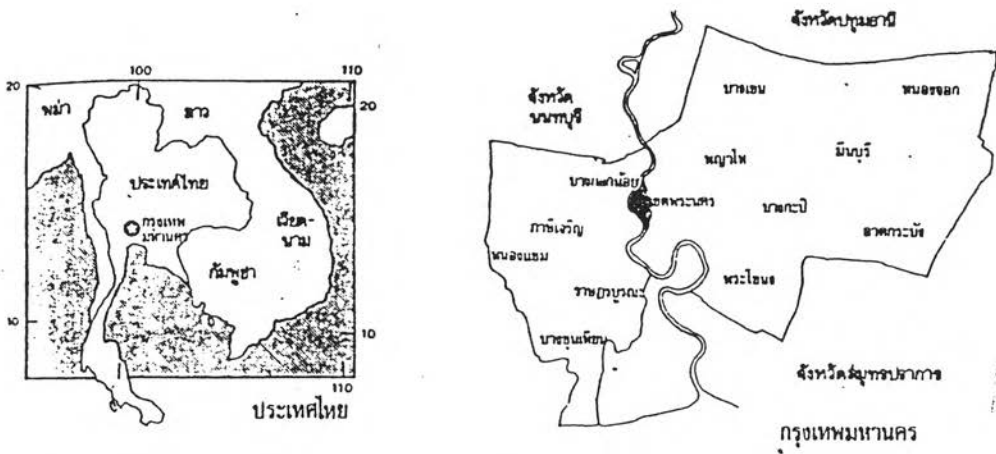
ขอบเขตของย่านบางลำพูประกอบด้วย ทางด้านทิศเหนือได้แก่บริเวณแนวคลองบางลำพู (คลองรอบกรุง) เลียบถนนพระสุเมรุจนถึงถนนสีปสามห้าง ทางด้านตะวันออกตั้งแต่ถนนตานี บริเวณตึกแถวริมสองฟากถนนจนถึงบริเวณถนนสีปสามห้างหน้าวัดบวรนิเวศฯ ทางด้านตะวันตกได้แก่บริเวณเลียบบแม่น้ำเจ้าพระยา อาคารสองฟากถนนพระอาทิตย์ มาจนถึงป้อมพระสุเมรุ และทางด้านทิศใต้ ได้แก่บริเวณตรอกวัดชนะสงคราม เข้ามาถึงวัดชนะสงครามข้ามถนนจักรพงษ์จนถึงถนนตานี

พื้นที่เขตการปกครองของย่านตั้งอยู่ในแขวงตลาดยอด และแขวงชนะสงคราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

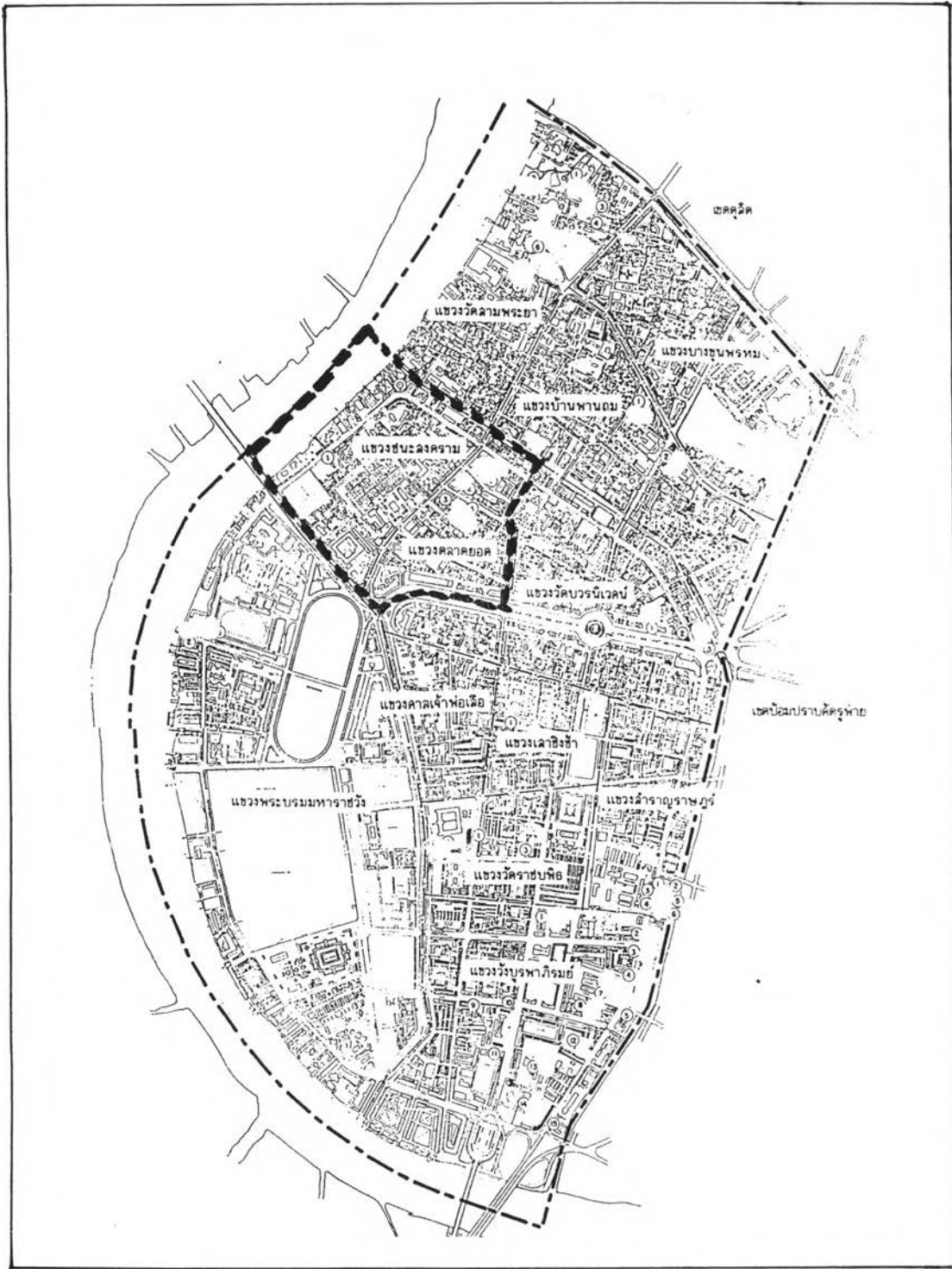
-ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในพื้นที่ของกรุงรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษาย่านบางลำพูนี้ จะศึกษาดังนี้

๑) ศึกษาถึงความเชื่อมโยงระหว่างย่านบางลำพูกับสภาพการตั้งถิ่นฐานในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับประเทศ ระดับเมือง ระดับย่าน จนถึงระดับบ้านและละแวกบ้าน

แผนที่ ๑.๑ แสดงตำแหน่งที่ตั้งและขอบเขตพื้นที่ศึกษา ย่านบางลำพู

แผนที่ ๑.๒ แสดงขอบเขตพื้นที่การปกครอง ย่านบางลำพู
แขวงชนะสงคราม แขวงตลาดยอด
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

๒) ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชน ซึ่งประกอบด้วย สภาพทางกายภาพ วิธีชีวิตของผู้คน และภาพลักษณ์ของย่าน ในแต่ละช่วงเวลาของสมัยรัตนโกสินทร์ โดยทั้งความเชื่อมโยงในระดับต่างๆ และการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชน จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ช่วงเวลา ดังนี้

-ช่วงแรก ย่านบางลำพูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑/พ.ศ. ๒๓๒๕-รัชกาลที่ ๓/พ.ศ. ๒๓๕๔)

-ช่วงที่สอง ย่านบางลำพูในสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ (รัชกาลที่ ๔/พ.ศ. ๒๓๕๔-รัชกาลที่ ๖/พ.ศ. ๒๓๙๘)

-ช่วงที่สาม ย่านบางลำพูในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (รัชกาลที่ ๗/พ.ศ. ๒๔๖๘-รัชกาลปัจจุบัน/๒๕๐๓)

-ช่วงที่สี่ ย่านบางลำพูในสมัยปัจจุบัน (รัชกาลปัจจุบัน/พ.ศ. ๒๕๐๓ -พ.ศ. ๒๕๔๖)

๓) วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาและสังเกตแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต

๑.๔ วิธีดำเนินการศึกษาและขั้นตอนการดำเนินงาน

จากวัตถุประสงค์และขอบเขตด้านเนื้อหาข้างต้น สามารถนำมากำหนดเป็นแนวทางในการศึกษาได้ดังนี้

๑. ศึกษาแนวความคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งการตั้งถิ่นฐาน วิวัฒนาการชุมชน องค์ประกอบชุมชน และกระบวนการเปลี่ยนแปลงของเมือง

๒. เก็บรวบรวมข้อมูล โดยข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย

-ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับกรุงรัตนโกสินทร์ และเอกสารจากหน่วยงานราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศในแต่ละช่วงเวลา เพื่อเปรียบเทียบถึงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่

-ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) โดยการออกสำรวจภาคสนาม บันทึกข้อมูลของสภาพทางกายภาพ การใช้ที่ดิน ลักษณะอาคารในปัจจุบัน การเข้าถึงและการสัญจรของย่าน รวมทั้งภายในชุมชน สอบถามวิถีชีวิต ข้อคิดเห็นต่างๆ เกี่ยวกับย่านบางลำพู โดยการสุ่มทั้งคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีระยะเวลาที่ต่างกันและคนที่มาใช้บริการในพื้นที่ และสังเกตการใช้ชีวิตของผู้คนกับบรรยากาศของกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในย่านบางลำพู

๓. จัดระเบียบข้อมูล เป็นการบันทึก ปรับปรุงข้อมูลที่รวบรวมมาได้ เช่น แยกลักษณะประเภทของอาคาร การใช้ที่ดิน แผนที่ เป็นต้น ให้อยู่ในลักษณะที่สะดวกต่อการวิเคราะห์

แสดงขอบเขตของการศึกษา

ทฤษฎีและแนวความคิด
ที่เกี่ยวข้อง

สำรวจสภาพปัจจุบัน

รวบรวมข้อมูลและ
แผนที่ต่างๆ

ศึกษาความเชื่อมโยงย่านบางลำพู
กับสภาพการตั้งถิ่นฐานในระดับต่างๆ
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยปัจจุบัน

ศึกษาวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบชุมชน
ของย่านบางลำพูในสมัยรัตนโกสินทร์

- ๑) ย่านบางลำพูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
(รัชกาลที่ ๑ /พ.ศ. ๒๓๒๕ - รัชกาลที่ ๓ /พ.ศ. ๒๓๕๔)
- ๒) ย่านบางลำพูในสมัยรับอิทธิพลตะวันตกมุ่งสู่ความทันสมัย
(รัชกาลที่ ๔ /พ.ศ. ๒๓๕๔ - รัชกาลที่ ๖ /พ.ศ. ๒๔๖๘)
- ๓) ย่านบางลำพูในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง
(รัชกาลที่ ๗ /พ.ศ. ๒๔๖๘ - รัชกาลปัจจุบัน /พ.ศ. ๒๕๐๓)
- ๔) ย่านบางลำพูในสมัยปัจจุบัน
(รัชกาลปัจจุบัน /พ.ศ. ๒๕๐๓-พ.ศ. ๒๕๔๒)

วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชน
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยปัจจุบัน

สรุปผลการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชน

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

๔.วิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ทั้งความเชื่อมโยงในระดับต่างๆ และวิวัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในพื้นที่ แยกแต่ละช่วงเวลา นำทฤษฎีและหลักการ รวมถึงแนวความคิดต่างๆ มาประกอบการวิเคราะห์

๑.๕ ข้อตกลงเบื้องต้น

๑.คำว่า "บางลำพู" นั้น จากการสำรวจ และพบโดยทั่วไปมีการเขียนถึงสถานที่นี้อยู่ ๒ อย่าง คือ "บางลำพู" ใช้ "พ" และ "บางลำภู" ใช้ "ภ" ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะใช้ "พ" ในการเขียน เนื่องจากเหตุผล

-ได้มีการออกค้นหาที่มาของชื่อและสัญลักษณ์ของย่าน เมื่อประมาณ พ.ศ.๒๕๔๐ โดย กลุ่มชุมชนวัดสังเวช ประกอบด้วยแกนนำจากอาจารย์สมปอง ดวงไสว นักเรียนโรงเรียนวัดสังเวช และชาวชุมชน ซึ่งพบว่าที่มาของย่านบางลำพูคือ บริเวณนี้มีต้นลำพูขึ้นมากมาย ซึ่งเป็นรากของที่มาจนเรียกเป็นชื่อ "บาง" ตามต้นลำพูที่ขึ้นอยู่ และค้นพบต้นลำพูต้นสุดท้ายของย่านนี้ ที่บริเวณสำนักงานกลางน้ำตาล กรมโรงงานอุตสาหกรรม

-มีการยืนยันการเขียนคำว่า "บางลำพู" ที่ถูกต้องจาก จำนง ทองประเสริฐ เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน ไว้ว่า ถ้าเราเอาเกณฑ์การตั้งชื่อ บาง, บ้าน, ร้านถิ่นเป็นต้นไว้ ก็จะมีคำตอบได้ว่า คงเป็นถิ่นที่เคยมีต้นลำพูขึ้นมากมาย แถวปากคลองบางลำพู หรือคลองรอบกรุงมาก่อนแต่ครั้งอดีต และได้ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ๒ ครั้ง (๒๘ กันยายน ๒๕๑๘ และต้นเดือนตุลาคม ๒๕๔๐) รณรงค์เรื่องการเขียนคำที่ถูกต้อง คำว่า "บางลำพู" ให้ใช้ภาษาในทางเดียวกัน (จำนง ทองประเสริฐ, ๒๕๔๐)

๒.การศึกษาองค์ประกอบชุมชนในหัวข้อ Image ซึ่งตรงกับภาษาไทยหลายคำ ได้แก่ จินตภาพ ภาพพจน์ รูปลักษณ์ ภาพลักษณ์ สำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะใช้คำว่า ภาพลักษณ์ของย่าน

๑.๖ ข้อจำกัดในการศึกษา

ข้อมูลรายละเอียดในอดีตของพื้นที่ ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น อาจจะไม่สมบูรณ์ เนื่องจากขาดการบันทึกเป็นหลักฐานที่ชัดเจน

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.ทราบถึงวิวัฒนาการของกระบวนการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบชุมชนในย่านดั้งเดิม และความเชื่อมโยงในระดับต่างๆ ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน

๒.เป็นการเพิ่มองค์ความรู้จากการวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงของย่านนี้

๓. ทราบถึงแนวโน้มในอนาคตจากการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่
๔. สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางหนึ่ง เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในย่านดั้งเดิมของพื้นที่อื่นๆ
๕. เป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือผู้สนใจ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาพื้นที่ในลักษณะใกล้เคียงกันหรือประยุกต์ใช้สำหรับงานอื่นๆ